

Litván György: Politikai beszéd 1956-ról – 1989 után

Az 1956-tal való foglalkozás kétségkívül 1989-ben érte el a csúcspontot, alighanem minden területen: a közbeszédben, a sajtóban, a könyvkiadásban s a politikai megnyilvánulásokban is. Ezt teljesen érthetővé teszi, hogy abban az évben támadtak fel a feledtetésből a temetetlen holtak, találták meg és tárták a világ elé a kivégzettek sírjait, akkor zajlott le a nagy újratemetés, s álltak a nyilvánosság elé az 1956 után börtönbe zárt, hallgatásra vagy emigrációba kényszerült tanúk. 1990-re ez a nagy hullám több okból hirtelen levonult, és sokak várakozásával ellentétben 56 már a tavaszi választási küzdelemnek sem volt központi témája, ami a kifáradás és a folyamat természetes alakulása-változása mellett leginkább azzal magyarázható, hogy az "utódpárt" MSZP nem volt még veszélyes versenytársa vagy ellenfél, amelyet az 56-os fegyverrel kellett volna letaglózni, a két nagy rendszerváltó párt között pedig nem 56 kérdéskörében jelentkeztek az éles ellentétek. A forradalom öröksége mindamelllett megmaradt fontos legitimációs érvnek és tényezőnek.

1956 akkori politikai szerepének tisztázásához tartozik annak áttekintése, milyen szerephez jutottak ismert ötvenhatosok a politikai pártokban, más szervezetekben és magában az országgyűlésben. Fontos körülmény, hogy sem a TIB, sem a POFOSZ, sem más 56-os szervezet nem indult a választáson, s mint ilyen, nem jutott közvetlen parlamenti szerephez. Az 1988-89-ben, azaz a rendszerváltás előtt leginkább szerephez jutó 56-osok közül viszonylag a legtöbben - Göncz Árpás, Vásárhelyi Miklós, Király Béla, Mécs Imre, Darvas Iván - az SZDSZ színeiben lettek képviselők: Az MDF-ben is voltak természetesen 56-os szereplők - Antall József, Für Lajos, Szabó Iván és persze Csurka István, akinek szerepe és múltja azonban inkább teherként vált a párt számára. Ide csatlakoztak viszont az egyre inkább jobbra tolódó, egymással versengve radikalizálódó 56-os szervezetek, különösen a jóvátételi és igazságtételi törvényhozás körüli heves vitákban. Az SZDSZ ezekkel a törvényjavaslatokkal mereven szembeszegült, a Fórum viszont eleinte felkarolta s csak később ejtette el őket. A két rendszerváltó párt élesedő és világnézeti, történetpolitikai elemekkel is mindinkább átszőtt szembenállása aktuálpolitikai keretet adott az ötvenhatos táborban amúgyis régen lappangó ellentéteknek.

Szabó Miklós, aki ma minden bizonnyal konferenciánk egyik előadója lenne, 1992-ben a tőle megszokott frappáns fogalmazásban írta le ezt a folyamatot: "A rendszerváltás után a kettős hagyomány ellentéte felszínre került. Ha a Nagy Imre-s értelmiség három évtizedig monopolizálta 1956 ábrázolását, most beállt az ellenhatás. A volt felkelőhagyomány képviselői félreérthetlenné tették, hogy igényt tartanak arra, hogy 1956-ot ők, a fegyveresek jelentik, nem a kommunistából lett értelmiségi demokraták. A forradalmat nem a Nagy Imre-kormány által megteremtett széles körű politikai konszenzus - bízvást mondhatjuk: nemzeti összefogás - jelentette, /.../ hanem az a fegyveres győzelem, amellyel a felkelés megdöntötte a kommunista rendszert. /.../ A két ötvenhatos hagyomány a rendszerváltás kezdeteitől fogva különböző politikai csoportosulások *politikai hagyománya* lett."

Ez azt jelentette - ami egyébként nem volt eleve szükségszerű -, hogy ez a radikálisan antikommunista 56-os hagyomány gyors ütemben, mintegy természetesen összekapcsolódott a

részben ugyancsak ebbe az irányba tolódó MDF-fel és jobboldali szövetségeseivel. Azért beszélhetünk csak részleges ideológiai egybeesésről, mert míg az Antall vezette kormánypárt hangsúlyozottan konzervatív orientációt követett (különösen a Csoóri Sándor vezette népi csoport háttérbe szorítása után) és a polgári magántulajdon talaján állt, addig az 56-os veteránszervezetek jelentős része a munkástanácsos, kollektivista hagyományt képviselte. Ennek ellenére is elfogadták azonban - márcsak pénzügyi kényszerűségből is - a kormány (és személy szerint Boross Péter belügyminiszter) politikai irányítását, s készséggel vállaltak szerepet az ellenzéki pártok vezetői valamint Göncz Árpád köztársasági elnök elleni akciókban. A másik oldalon az SZDSZ, noha Tölgyessy Péter elnöksége idején létrehozta "saját" 56-os tagozatát, 56-tal valójában soha nem tudott s komolyan nem is próbált politizálni.

Az eddigiekben a szétválási tendenciát vázoltam, ám kezdetben még jelentkeztek a politikai síkon olyan törekvések is, hogy 1956 emléke és hagyománya integráló ellenhatást fejtsen ki a polarizálódással szemben. 1990 októberében Göncz Árpád és Antall József közös felhívással fordultak *A világ magyarságához*: "Egyesítsük minden erőnket, hogy megteremtsünk egy olyan világot, ahol senki sem szorul háttérbe azért, mert vállalja nemzetiségét, egy olyan világot, ahol a kisebbségek esélyegyenlőségét úgy tekintik, mint ami elengedhetetlen feltétele a többség boldogulásának is". Az egész szöveg a türelem, a pluralizmus, a demokrácia és az alkotmányosság elveit és szellemét hangsúlyozza. Az Országgyűlés október 23-i ünnepi ülésén a miniszterelnök beszélt a forradalom sokszínűségéről, sőt belső ellentéteiről is, de végeredményben ezek áthidalására igyekezett felidézni a közös hagyományt. "Nekünk most az a dolgunk - mondta Antall József -, hogy a mitológia erejével és hitével, a múltbeli tanulságok racionális elemzésével érezzük jelenünkben azt, hogy a közöttünk feszülő ellentétek, a közöttünk meglévő indulatok ellenére alapvető kérdésekben egy nagy nemzeti egységnek kell érvényesülnie, és ez az ellentétek olyan feloldásaként kell hogy jelentkezzenek, amely nem érintheti parlamentarizmusunkat, nem érintheti többpártrendszerünket, nem érintheti azt a demokráciát, amiért együtt küzdöttünk."

Egy évvel később, 1991 októberében, a 35. évfordulón rendezett operaházi ünnepségen Antall még mindig integratív szellemben beszélt, de immár erősebben hangsúlyozta a hagyomány- és attitűd-beli különbségeket is. Szerinte már a magyar 56 bebizonyította, hogy a szocializmus megreformálhatatlan, s hogy Nyugat-Európában sem lehet tisztos baloldali az, aki a kommunista mozgalommal együttműködik. 1956-ban még éltek szocialisztikus illúziók és semlegességi törekvések, ma már ezen túl vagyunk, Európa egységes biztonsági rendszerébe kell illeszkednünk, hangsúlyozta Antall. A belpolitikában egyensúlyozni igyekezett az egyre hevesebbé váló igazságtételi követelések és a bűnbocsátó megbékélés igénye között. A nemzet kegyelme azonban, hangsúlyozta, "nem azt jelenti, hogy a megbocsátás szellemével visszaélve politikai szemtelenséggel, arroganciával szemünkbe ne vessenek, és úgy tegyenek, mintha ők jártak volna el eddig is helyesen, és elég csak a címeket átfesteni, elég csak félfordulatokat végrehajtani eszmerendszerükben". Ebből már kiérződik a növekvő ingerültség azzal a felemás és őszintétlen magatartással szemben, amelyet a már erősödőben lévő MSZP legtöbb vezetője alakított ki a forradalom és a megtorlás vonatkozásában. Antall József tisztában volt a jogszerű igazságtétel nehézségeivel, ugyanakkor csalódottan tapasztalta, hogy az általa elképzelt morális megtisztulási folyamat elakadt.

A belpolitikai helyzet éleződésén kívül bizonyára ezzel magyarázható, hogy a következő, 1992-es évben határozott elmozdulás mutatkozik Antall 1956-tal kapcsolatos konciliáns szemléletében. Először is azon túlmenően, hogy már 1990-ben Nagy Imre nevét Csurka követelésére kihúzták az 1956 emlékét megőrkítő törvény szövegéből, Antall József most már "eszmeileg" is meg akarta oldani a Nagy Imre-kérdést. A 301-es parcellában tartott június 15-i beszédében, majd egy ezt követő interjúban hangsúlyozta, hogy Nagy Imrében a *vértanút* tekinti vállalhatónak, aki végül engedmény nélkül szembeszegült a Szovjetunióval és Kádárékkal. A sokáig párthűségben vergődő politikust azonban nem tekinthette a magyar forradalom méltó vezéralakjának, ezért mesterségesen felnagyította Tildy Zoltán 1956-os szerepét, s kijelentette, hogy valójában Nagy-Tildy kormányról kell beszélni. .

1992. október 23-a azután meghozta a hadiállapotot az 56-ra való emlékezésben is, s nem csupán a Göncz Árpád elleni szervezett Kossuth téri szélsőjobboldali demonstrációval. A párhuzamos eseményeket és a nap légkörét Kőszeg Ferenc rögzítette egy akkori cikkében (*Beszélő*, 1992. okt. 30.):

"'Kíméletlen, embert és eszményt nem kímélő harc folyik 56 tulajdonlásáért' - mondta a Belügyminisztérium ünnepségén Morvay István államtitkár, jobbra olyan rendőrtisztek jelenlétében, akik az elmúlt évtizedekben, így október végén, buzgó összetartással vigyáztak, nehogy valaki nemzeti színű kokárdát tűzzön a kabátjára, vagy virágot tegyen le a Batthyány-mécses kövére. Az államtitkár legalább őszintén szólt, őszintébben, mint a miniszterelnök, aki szemrehányást tett a fővárosnak, amiért az közös nemzeti ünnepünkön 'külön- és ellenrendezvényeket' rendez. A 'közös ünnep' párt- és állami rendezvényein kizárólag párt- és állami vezetők (valamint a kormányközeli 56-os szervezetek vezetői) szólhattak az illetékességi körüknek megfelelő aktuális problémákról. Így a Gólyavárban rendezett (MDF-KDNP-s) pártrendezvényen Für Lajos honvédelmi miniszter az országot fenyegető veszélyekről beszélt, a rákoskeresztúri temetőben rendezett állami megemlékezésen Andrásfalvy közoktatási miniszter kemény szavakkal feddte meg azokat, akik az anyagiakat többre tartják az eszméknél. Balsai István igazságügyminiszter Kál községben a legújabb igazságtételi törvényjavaslatokat ismertette, a Corvin-közben az 56-os forradalmárok rendezvényén Boross Péter belügyminiszter a közrend és köznyugalom megőrzésére szólította fel az egybegyűlteket, akik viszontag emlékeztették, hogy ők már két *forradalmi* tüntetésen támogatták a kormányt... Az ünnepségsorozat megkoronázásaként Antall József pártelnök-miniszterelnök az Operaházban a meghívott párt- és állami vezetők, valamint egyházi méltóságok és a diplomáciai testület tagjai jelenlétében az ország előtt álló feladatokról beszélt. Az ünnep egyneműségét csak Göncz Árpád zavarta volna meg. Őbelé azonban belefojtották a szót."

1993 októberében, szűk két hónappal a halála előtt, Antall József egy kölni klinikáról küldött írásos és rádió-üzenetet A forradalom patetikus méltatása és célkitűzéseinek aktualizálása mellett soraiból kiérződik a keserűség is: "Soha nem felejtjük el az áldozatok emlékét, a megalázott és föndönfutóvá tett családok szenvedéseit, és végre módunk nyílik rámutatni - egy alkotmányos jogállam méltóságával - a bűnök elkövetőire". Az 1993-as évfordulón egy kimondottan politikai jellegű sajtópolemia is lezajlott két parlamenti képviselő között. Vásárhelyi Miklós szabaddemokrata képviselő, a Nagy Imre-per egyik vádlottja a *Magyar Nemzet* október 22-i számában megjelent interjújában arról beszélt, valójában mi van az 1956 elnevezéséről és jellegéről folytatott viták mögött. "A nagyon konzervatív körök azok, amelyek tagadják 56

forradalmi jellegét. Tagadják elsősorban azért, mert nekik semmi közük nem volt hozzá. Akármilyen dokumentumot nézek, az a réteg, amelyik a két világháború között vezető szerepet játszott, és amelynek egy része ma is magának vindikálja, hogy ő hivatott a nemzet vezetésére, vagyis a keresztény nemzeti középosztály, 56-ban nem jutott szerephez. Hogy 56 volt, azt nem lehet tagadni. De azt megpróbálják elpalástolni, hogy ez egy társadalmi mozgalom volt. Pedig 37 év távlatából is nyilvánvaló: a forradalomnak igenis szocialista baloldali jellege volt." Erre a kereszténydemokrata Rott Nándor válaszolt a lap november 8-i számában, tagadva mind a középosztály 56-os passzivitását, mind a forradalom baloldali szocialista jellegét, s így végezve a cikket: "elgondolkodtató a korábbi reformkommunista Vásárhelyi Miklós, szabaddemokrata képviselő nemzeti keresztény középosztály-ellenessége. Mi estünk az első csapás alá 1946 után is, s most, 1993-ban az 1956-ról szóló cikknek is ellenünk irányul az éle. Elgondolkodtató". Ez a vita legalább őszinte és releváns volt, hiszen valóban az 56-os örökség társadalmi és politikai lényegét érintette.

1994-ben, az MSZP által megnyert választások után, természetesen új helyzet állt elő, de 1956 politikai célú felhasználása tovább folytatódott. Erre nyomban a kormányalakítás után Horn Gyula nyújtott frappáns példát, amikor június 16-án Nagy Erzsébettel együtt helyezett koszorút Nagy Imre sírjára. Ezzel a gesztussal a miniszterelnök minden szónoklatnál hatásosabban ragadta magához a Nagy Imre-hagyományt, és - szándéka szerint - semlegesítette az ellenzék 1956-ra való hivatkozását.

Helyette egy hónappal később, a *Népszabadság* július 20-i számában az MSZP egyik alelnöke, Jánosi György mondta ki nyíltan a szándékot: "itt van végre az ideje, hogy lezárjuk a múlt firtatását, értékelgetését". Ez az óhaj természetesen az egész kommunista korszakra, de elsősorban mégis 56-ra és a megtorlás éveire vonatkozott. Pontosán ezzel a törekvéssel fordult szembe már a legközelebbi, 1994-es októberi évfordulón a Fidesz, amikor a legfiatalabb kivégzetre, Mansfeld Péterre emlékező gyűlést rendezett a budai Várban. Orbán Viktor beszéde a hamis megbékélés ellen irányult, s célja a kormányra került Szocialista Párt történelmi és erkölcsi hitelének szétzúzása volt, de lényegében már mindazokat az elemeket tartalmazta, amelyek máig is a Fidesz 56-képét alkotják.

Orbán azt hangsúlyozta, hogy 1956-nak két, ellentétes előjelű öröksége van a magyar politikában.. "Október 23-a a nemzeti függetlenség, a szabadság és a polgári demokrácia örökségét hagyta ránk, november 4-e pedig a hazaárulás, a terror és a diktatúra hagyományát. Hamis próféták hamis nemzeti megbékélést hirdető szavai nem vehetik rá a polgári Magyarország híveit, hogy koalíciót kössenek október 23-a büszkén vállalt, s november 4-e ma már szégyenletesen mentegetett öröksége mögött." Kemény mondatokban sorolta a megtorlás borzalmait, a fiatalok kivégzését, az arccal lefelé elföldelt holttesteket s a Nagy Imrével történeteket, ami természetesen mind az MSZP-nek szólt, de kitért a forradalom jellegének "reformkommunista" meghamisítására is, amely kimondatlanul is az SZDSZ felé irányult: "egyre többen tesznek úgy, mintha az 56-os forradalom lényege, politikai természete az akkori kommunista párt frakcióinak küzdelméből állt volna. Egyre mélyebb, egyre hosszabb az a hallgatás, amely az akkori polgári politikai erőket övezi. Valójában az akkori kommunista párt frakcióharcai arról a kérdéstről szóltak, hogy rossz vagy jó szocializmusban éljen-e a magyar nép. A forradalom eseményei azonban zárójelbe tették ezt a vitát. A magyar nép ugyanis nem jó és rossz szocializmus között akart választani, hanem visszakövetelte a polgári élet esélyét". Végül

1956-nak, mint közös nemzeti örökségnek a tagadását jelentette annak a gondolatnak a kigúnyolása is, hogy közös a felelősség, hiszen végeredményben mindannyian együtt éltünk ebben az országban. "Kétségtelen - válaszolta -, hogy a múltunk közös volt ugyan, de nem volt azonos; a felelősségünk közös volt, de nem ugyanaz. Együtt éltek ebben az országban az 1956 után fogságot szenvedők, és a fogvatartók. Voltak, akik szürke egyenruhát öltöttek, és voltak, akik csíkos rabruhát."

Miközben ugyanezen a napon Göncz Árpád 56 "közös melegéről" beszélt, Gál Zoltán házelnök pedig az ellenségeskedés beszüntetésére szólított fel, Orbán Viktor ezzel a beszéddel elindította a magyar társadalom kettévágásának műveletét, s megteremtette saját ötvenhatos politikai legitimitációját, mégpedig karakterisztikusabban, mint ahogy ez addig bármely másik pártnak sikerült. Közölte, hogy nem hajlandó együtt ünnepelni a forradalom leverésének örökösivel, ehelyett együtt koszorúzott az MDF-es Für Lajossal, a kereszténydemokrata Surján Lászlóval, a kisgazdapárti Lányi Zsolttal - és Csurka Istvánnal.

1995-ben tovább gyarapodott az októberi megemlékezések színskálája. Ekkor lépett fel önálló és fenyegető erőként a szélsőjobb, amely az MDF-kormány idején nem juthatott önállóan szóhoz, 1994-ben pedig még nem tért magához a súlyos vereség után. Most viszont a szélsőséges szervezetek egymással is vetélkedve készültek a demonstrációra, amellyel a kormány helyzetét akarták megrendíteni. A MIÉP 300 ezres, a POFOSZ 50 ezres, a Kommunizmus Üldözötteinek Szövetsége 20 ezres várható létszámot jelentett be, ami természetesen nem valósult meg, de a hangulatra jellemző, hogy az ijedősnek nem mondható Horn Gyula is jónak látta előzőleg a nemzeti érdekre hivatkozva az Országgyűlés üléséről óvni a rendet és a politikai stabilitást. A MIÉP Szabadság-téri gyűlésén a jelentések szerint közel százezren jelentek meg, de az azonnali forradalmi cselekvést csak Szabó Albert egyenruhás fasisztái próbálták képviselni. Csurka végül visszarettent attól, hogy a Televízió épületét elfoglalva, az utcán kezdje meg a kormány megdöntését, s békés hazatérésre szólította fel csalódott híveit. Az átmeneti riadalom azonban jó alkalmul szolgált egy-két megfontolt ötvenhatosnak, így Hegedüs B. Andrásnak és Pomogáts Bélának, hogy a sajtóban felszólítsák az MSZP-t: határolódjon el végre egyértelműen az elődpárttól, kötelezze el magát világos politikai nyilatkozatban 56 eszméi mellett.

Horn Gyula azonban éppen erre az őszinte, önkritikus beszédre tudta magát a legkevésbé elszánni. Mindvégig kikerülte, hogy 56-ról érdemben nyilatkozzon, ehelyett ismét szimbólikus, látványos megoldást keresett. Nagy Imre közelgő századik születésnapja alkalmából köztéri szobor avatásával és emlékét megörökítő törvénnyel akart azonosulni a mártír miniszterelnökkel. A törvényjavaslat körüli parlamenti vita némileg groteszk formában tükrözte az 56-tal kapcsolatos politikai ellentéteket, hiszen itt a szocialisták erőltették Nagy Imre érdemeinek törvénybe iktatását, miközben az 56-ra esküvő ellenzéki pártok, mi több, a kormánykoalícióban részt vevő liberálisok is - Nagy Imre iránti tiszteletük kifejezése mellett - mint őszintétlen elleneztek, s nem is szavazták meg a javaslatot. (Az SZDSZ, tapintatból, csupán tartózkodott.) A forradalom és szabadságharc 1996-os, 40. kerek évfordulója mindamelllett békésebb lefolyású volt, mint az előző, s még Göncz Árpád is úgy látta, hogy az ellentétek csökkenőben vannak. Disszonáns hangot elsősorban ismét Orbán Viktor ütött meg, aki ünnepi beszédében lényegében megismételte a két évvel korábban mondottakat. De míg annakidején megelégedett az MSZP múltjának bevádolásával, ezúttal - a Batthyány Társaságban - az SZDSZ-re is kiterjesztette a

támadást, mondván, hogy a két koalíciós pártot a kádári hatalom ideológiája kapcsolja össze. Pető Iván pártelnök a sajtó szerint ingerülten reagált, hazugságnak minősítette az állítást, de további érdemi vitának nincs nyoma.

Mindamellet a Fidesz továbbfejlesztette ebben az irányban a maga 56-os ideológiáját. "A polgári Magyarországért" című programfüzetében immár élesen bíráló hangnemben foglalkozik azokkal a véleményekkel, amelyek 1956-ban a szocializmus "megdicsőülését" látják illetve úgy állítják be az akkori küzdelmet, mintha az csupán a "börtönőrök" két csoportja, azaz Rákosi és hívei valamint Nagy Imre és hívei között folyt volna. Holott, szögezi le saját véleményeként a programfüzet, a harc nem a jobb és rosszabb börtönőrök között, hanem a börtön intézménye ellen indult. Természetesen mindkét vitatott állítás csupán a képzelet szüleménye, hiszen ilyet senki sem írt vagy mondott. De az igazán figyelemre méltó "újítás" abban áll, hogy Nagy Imrét és meggyilkolt társait, a forradalom mártírjait 1988 óta először itt sorolták a "börtönőrök" közé, még ha e kategória jobbik csoportjába sorolták is őket.

A Fidesz kormányra kerülését követő első október 23-án a miniszterelnök kimondottan semleges ünnepi beszédet tartott, később azonban annál nyomatékosabban kezdte ő maga, Pokorni Zoltán és több más vezető is 1956 kizárólagosan *polgári* jellegét hangoztatni. Ez a beállítást, amelynek igazságtartalmával itt fölösleges foglalkozni, önmagában is kirekeszti a forradalmi folyamatból a "polgári"-nak nem nevezhető erőket, elemeket és mozzanatokat, de a továbbiakban, a belpolitikai harcok élesedésével, közelebbről is megnevezték azokat az úgynevezett reformkommunista csoportokat, amelyeket a történeti irodalom és publicisztika addig tévesen sorolt a forradalom előkészítői, résztvevői vagy utóvédharcosai közé, mivel - Kövér László és mások értelmezése szerint - ezek az elemek a másik, kommunista oldalhoz tartoztak és tevékenységükkel a forradalom kibontakozását igyekeztek gátolni. Ezzel következetesen megvalósul az 1956-os örökségből való kirekesztése mindazoknak, akik a már elkezdődött jövő közéletéből is kirekesztendők lennének.

Az 1956-ról szóló politikai beszéd tehát a Fidesz- és MIÉP-politikusok s az ő árnyékukban működő 56-os veteránszervezetek vezetőinek jóvoltából elég sikeresen átalakította a közvélemény forradalom-képét. Ebben már elhomályosul vagy el is tűnik Nagy Imre és Bibó István, a munkástanácsok és a diákszervezetek szerepe, kiemelkedik viszont Mindszenty József bíborosé, az egyházé s a november első napjaiban felbukkant keresztény-konzervatív pártoké. A "plebejus 56" néhány egykori fegyveres harcos jelenlétének köszönhetően egyelőre még létezik, de a perifériára szorult s valószínűleg csak néhány heroikus-romantikus olajnyomat.formájában marad fenn, ha a jelenlegi közbeszéd folytatódik. Másfajta politikai beszédet ugyanis, ismerjük el, az utóbbi két-három évben nem hallhattunk 1956-ról.

Évkönyv 2002, Budapest, 1956-os Intézet, 2002. 258–263. o.